



Стаття та будь-який пов'язаний з нею опублікований матеріал поширюється за ліцензією Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0).
The article and any related published material are licensed under the Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0).

Гордійчук Ольга Олегівна

Доктор політичних наук,

доцент кафедри журналістики та філософських студій

Державний університет «Житомирська політехніка» (м. Житомир, Україна)

<https://orcid.org/0000-0003-4606-9188>

e-mail: hordiichuk@ztu.edu.ua

Омельченко Вікторія Юріївна

Кандидат філософських наук,

доцент кафедри української філософії та культури

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

<https://orcid.org/0009-0008-4609-0730>

e-mail: v.omelchenko@knu.ua

ФУНДАМЕНТАЛІЗМ І КОСМОПОЛІТИЗМ У СУЧАСНІЙ ПОЛІТИЦІ ТА ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЯХ

Резюме

У статті досліджено фундаменталізм та космополітизм як концептуально протилежні парадигми, що відображають різні установки щодо сприйняття світу, суспільного устрою та місця людини в глобалізованому просторі, а також з'ясовано їхні відмінні підходи до реагування на глобалізаційні виклики.

Встановлено, що фундаменталізм у політичному контексті набуває форм консерватизму, релігійного або етнонаціонального радикалізму, ізоляціонізму та характеризується прагненням до збереження чи відновлення «чистоти» національної культури, традицій, віри та ідентичності. Виявлено, що апеляція до ідеалізованого образу «золотого минулого» постає реакцією на втрату контролю, культурну невизначеність і руйнування традиційних орієнтирів в умовах глобальних трансформацій.

Обґрунтовано, що космополітизм пропонує модель відкритого й гнучкого світогляду особистості, здатної функціонувати в полікультурному середовищі та сприймати різноманіття як суспільну цінність. Продемонстровано, що людина-космополіт поєднує локальну ідентичність

із глобальним баченням, діючи на засадах універсальних прав людини та глобальної відповідальності. Узагальнено, що поширення космополітичних ідей стало наслідком утвердження ліберально-демократичних цінностей, економічної, політичної й культурної інтеграції, розвитку цифрових технологій, зростання мобільності населення.

Окреслено, що поєднання національної самобутності з глобальною солідарністю можливе за умови узгодження глобальних етичних імперативів, політичних рішень із національними пріоритетами, традиційними культурними особливостями. Космополітична парадигма ґрунтується на універсальних правах людини, ідеї глобальної відповідальності, колективної безпеки, а фундаменталістські та націоналістичні підходи містять в своїй основі захист національного суверенітету, ідентичності, культурної спадщини. Спрогнозовано, що досягнення балансу між космополітичними та фундаменталістськими підходами сприятиме формуванню відкритих до світу, але водночас внутрішньо згуртованих традиційними цінностями суспільств.

Ключові слова: космополітизм; фундаменталізм; глобалізація; ідеологія; політичні процеси; політична свідомість; політична ментальність.

Вступ

У сучасному глобалізованому світі зіткнення різних систем цінностей, ідентичностей та моделей суспільного устрою набуває особливої гостроти. Протистояння між космополітизмом як утіленням відкритості, універсалізму та глобальної солідарності, і фундаменталізмом як реакцією на культурну, соціальну та ідеологічну невизначеність стає важливою темою міждисциплінарних досліджень.

Актуальність обраної теми зумовлена зростанням впливу фундаменталістських рухів, які апелюють до традиційних цінностей, національної або релігійної ідентичності, часто в опозиції до космополітичних ідей, що набувають поширення в політичних, культурних та академічних дискурсах західного світу. Це протиставлення відображає глибокі ментальні й світоглядні відмінності, які мають пряме відображення в конфліктах, соціальній напрузі тощо.

Дослідження ментальних аспектів фундаменталізму і космополітизму дозволяє краще зрозуміти механізми формування колективної свідомості, мотиваційні засади політичного та культурного вибору, а також виявити потенційні шляхи до діалогу і взаєморозуміння в умовах сучасної політичної та ідеологічної поляризації. У цьому контексті робота набуває не лише теоретичної, але й практичної значущості, оскільки сприяє

глибшому аналізу світових тенденцій розвитку та пошуку засобів гармонізації глобального співіснування.

Метою статті є комплексний аналіз фундаменталізму та космополітизму як двох протилежних ідеологічних підходів у сучасному світі; виявлення їх впливу на глобальні суспільні процеси; дослідження яким чином ці ідеології впливають на політичну сферу та міжкультурний діалог.

Методи дослідження

Методологічну основу становить комплекс загальнонаукових та спеціальних методів, що забезпечило дослідження фундаменталізму й космополітизму як політичних і світоглядних феноменів у контексті глобалізації. За допомогою системного підходу ці явища проаналізовано як взаємопов'язані багаторівневі структури. Порівняльний метод дав змогу зіставити фундаменталізм і космополітизм як альтернативні моделі політичних свідомості та діяльності, виявити їхні спільні й відмінні риси, особливості реагування на глобалізаційні виклики. Методи аналізу та синтезу застосовано для узагальнення наукових підходів, формування цілісного бачення їх ролі у сучасних політичних процесах. Історичний метод дозволив простежити еволюцію цих ідей та їх трансформацію під впливом суспільно-політичних змін. Також нами застосовано дискурсивний аналіз для дослідження, як фундаменталізм і космополітизм репрезентуються у політичному та медійному просторі, формується відповідна політична свідомість.

Результати дослідження

Фундаменталізм і космополітизм — дві концептуально протилежні парадигми, які відображають глибокі ментальні, культурні та політичні суспільні установки у глобалізованому світі. Їх взаємодія виявляється у політичних процесах, формуванні ідентичностей, визначенні орієнтирів розвитку суспільств тощо. Їх можна розглядати і як системи ментальних установок, що формують сприйняття світу і дії окремих індивідів, держав. Вони стають своєрідними призмами для аналізу трансформацій і конфліктів сучасної політичної реальності.

Фундаменталізм (від латинського *fundamentum* — основа, підґрунтя, підвалина) — ідеологічний принцип (система поглядів та переконань), що характеризується рішучим неприйняттям будь-яких форм модернізації, змін, реформ. Він ґрунтується на безкомпромісному дотриманні традиційних цінностей, усталених форм світогляду й життєвих орієнтирів, супроводжується переконаністю в абсолютній істинності власних переконань і нетерпимістю до альтернативних поглядів. Фундаменталізм, як правило, протистоїть відкритості, плюралізму, критичному мисленню, вибудовуючи жорсткі межі між «своїм» і «чужим» світоглядом [1, с. 756].

Поняття «фундаменталізм» уперше увійшло в обіг на поч. ХХ ст. у межах богословських суперечок в американському протестантизмі. У 1910–1915 рр. група євангельських християн опублікувала серію памфлетів під назвою «The Fundamentals» («Основи»), в яких відстоювала буквальну істинність Біблії та захищала традиційні християнські доктрини від модерністських інтерпретацій. З часом термін вийшов за межі протестантської традиції й почав застосовуватися до радикальних течій практично в усіх світових релігіях — ісламі, юдаїзмі, індуїзмі, буддизмі, а також у християнстві.

Християнський фундаменталізм у США та Європі проявляється у вигляді радикальних рухів, що виступають проти сучасних суспільних змін, таких як секуляризація, мультикультурність.

Сьогодні фундаменталізм розглядається не лише як релігійне, а й як політичне ідеологічне явище, пов'язується з авторитаризмом, нетерпимістю до інакодумства, ворожістю до ліберальних цінностей, індивідуальних прав та свобод. Після розпаду СРСР і країн соціалістичного блоку у західних суспільствах посилюється сприйняття релігійного, зокрема ісламського, фундаменталізму як нової глобальної загрози, яка прийшла на зміну марксизму. У цьому контексті виникла теза про «зіткнення цивілізацій», яку сформулював Самуель Гантінгтон, вбачаючи у фундаменталізмі ідеологічне підґрунтя сучасних конфліктів.

Попри негативну конотацію, яку має цей термін у публічному дискурсі, багато його прибічників не погоджуються з таким спрощеним дискредитуючим трактуванням. Вони сприймають себе не як екстремістів, а як носіїв істини, що прагнуть зберегти традиційне духовне підґрунтя суспільства. Важливо відрізнити фундаменталізм від споріднених, але менш радикальних форм: традиціоналізму, ортодоксії, консерватизму [1, с. 756].

У політичному вимірі фундаменталізм проявляється як прагнення до збереження “чистоти” традицій, релігії, національної ідентичності, повернення до ідеалізованого “золотого минулого”. Це реакція на кризи глобалізації, втрату контролю над швидкими трансформаціями, розмиття меж між культурами. Ментально фундаменталізм часто апелює до почуття загрози: втрати “свого”, нівелювання традицій, культурної асиміляції тощо.

Фундаменталізм і націоналізм можуть мати спільні риси, однак їх сутність різниться. Фундаменталізм зазвичай пов'язаний із релігійними або ідеологічними переконаннями, які прагнуть повернення до первісних форм віри, світогляду; характеризується прихильністю до традицій, нетерпимістю до модерністських ліберальних ідей. Націоналізм фокусується на унікальності та пріоритетності власної нації, підкреслює значення мови, культури, історії, політичної незалежності. Ці два поняття орієнтовані на

ідею збереження «чистоти» — релігійної, національної. Фундаменталізм і націоналізм можуть протистояти будь-яким формам модернізації, адже сприймають її як загрозу традиційному ладу (глобалізм, космополітизм, мультикультуралізм) [2, с. 35].

Націоналізм іноді використовує релігійний фундаменталізм як інструмент мобілізації для посилення почуття єдності серед громадян (індуїстський націоналізм в Індії або ісламський фундаменталізм в Ірані). Ці ідеології тяжіють до авторитаризму, вважаючи, що сильна централізована влада є необхідною для збереження національних цінностей. Однак не варто ототожнювати ці поняття, оскільки не кожен націоналіст є фундаменталістом, не кожен фундаменталіст сповідує націоналістичні ідеї. У світських державах націоналізм цілком може бути нерелігійним, тоді як у релігійних суспільствах фундаменталізм може існувати без активної національної складової.

Космополітизм апелює до універсальних цінностей, глобальної відповідальності, відкритості до іншого. Це уявлення про світ як єдину спільноту, де національні, релігійні й культурні межі мають менше значення порівняно з ідеалами прав людини, глобальної справедливості, солідарності. Космополітичний світогляд формує ментальність людини-громадянина світу, яка вільно адаптується до різних контекстів, визнає різноманіття як цінність.

Термін «космополітизм» має грецьке походження і утворений від слів «космос» (всесвіт) та «політес» (громадянин) — κοσμοπολίτης («громадянин світу»), що в оригінальному значенні передає уявлення про людину як про громадянина не лише своєї держави, а всього світу [3, с. 693].

Концепт «космополітизм» немає уніфікованого визначення, набуває специфіки свого прочитання у різних контекстах: політичному, філософському, соціологічному та ін. За даними енциклопедії Британіка: «космополітизм у політичній теорії позначає переконання, що всі люди мають право на рівну повагу та увагу, незалежно від їхнього громадянства чи іншої приналежності» [4].

Ще у IV ст. до н. е., в умовах занепаду грецьких полісів та активно-го розвитку філософської думки, з'являється критика вузького місцевого патріотизму. Після завоювань О. Македонського і поступового становлення Римської імперії, греки, які раніше ототожнювали себе з конкретними містами-державами, почали сприймати себе як частину ширшого середземноморського світу, що сприяло утвердженню космополітичних поглядів. Кініки критично ставилися до полісу як політичного осередку, а стоїки шукали універсальний закон, за яким могла б жити вся людська спільнота. Представники кіренайцької школи узагальнили цей підхід у вислові: «де добре — там і Батьківщина».

У Середньовіччі космополітичні ідеї найбільш яскраво виражалися через діяльність християнської церкви. Ранні християнські мислителі, зокрема апостол Павло і Августин Блаженний, розвивали ідеї духовної єдності людства через концепт «Божого граду». Пізніше, в епоху Середньовіччя, ці ідеї набували форм у вигляді концепцій всесвітньої монархії (як у Данте) або папської теократії.

У період Відродження космополітичні ідеали почали асоціюватися з визволенням особистості від феодальних обмежень, як, наприклад, у творах Т. Кампанелли. У Новий час їх підтримували такі мислителі, як Вольтер, Гете, Дідро, Монтеск'є, Кант, Фіхте та інші, які часто поєднували космополітизм з патріотизмом.

У XIX — XX ст. космополітична концепція активно підтримує створення єдиних, універсальних норм міжнародного права, орієнтованих на захист основоположних прав і свобод особистості. Згідно з цим підходом, повага до прав людини повинна бути пріоритетом для кожної держави, незалежно від її політичного устрою чи культурних традицій. Космополітизм наполягає на необхідності встановлення єдиних стандартів прав людини, що мають визнаватися та захищатися на глобальному рівні, без обмеження національними кордонами.

Ідеологема «космополітизму» передбачає апріорну «розумність» людської природи. До прикладу, за Е. Кантом людина є розумною і моральною від природи. У своїй роботі «До вічного миру» Е. Кант передбачив необхідність об'єднання розумного співтовариства у форматі «ліги націй» з метою самозбереження.

Як ідеологічний напрямок космополітизм ґрунтується на переконанні, що люди різних національностей, культур, релігій можуть жити в гармонії, поважаючи одне одного, співпрацюючи заради спільного блага. Цей підхід закликає розглядати себе як частину глобальної спільноти, не зосереджуватись виключно на власній державі чи етнічній спільноті.

У центрі космополітичного бачення міститься ідея про те, що всі люди мають однакові базові права й поділяють універсальні цінності, незалежно від їхнього походження чи місця проживання. Цей підхід сприяє розвитку відкритості до інших культур, заохочує толерантність, бачить у різноманітності не загрозу, а ресурс для розвитку.

Акцентуючи увагу на спільній відповідальності людства за майбутнє планети, космополітизм орієнтований на міжнародну співпрацю у вирішенні глобальних викликів — від екологічних криз до подолання бідності й запобігання збройним конфліктам через діалог, взаєморозуміння, солідарність [5]. Цей світогляд активно впливає на формування сучасної моделі глобального співробітництва, заохочує держави до спільних дій, стимулює

розвиток таких організацій, як ООН, Європейський Союз, Всесвітня організація охорони здоров'я, а також сприяє укладенню міжнародних угод, спрямованих на вирішення спільних викликів людства. Вважається, що найпоширенішим різновидом космополітизму є моральний, що корелює із самою людською розумною природою і «моральним зобов'язанням допомагати людям як таким» [6].

Космополітизм розглядає всю планету як спільну «Батьківщину» для усіх людей. У сучасному розумінні цей термін представляє ідею глобального громадянства, що ставить загальнолюдські цінності вище за національні інтереси [7].

Не можемо погодитися з дефініцією О. Антонюка, що космополітизм проповідує байдуже ставлення до свого коріння, обстоює необхідність заміни національного громадянства світовим; є ідеологією відмови від національної культури, патріотизму, національних інтересів і традицій [8, с. 417], оскільки основна ідея космополітизму полягає не в запереченні національних культур або патріотизму, а в утвердженні принципу цінності кожної людини незалежно від її національної, етнічної чи культурної приналежності.

Закликаючи до того, щоб поряд із національною ідентичністю людина усвідомлювала себе й громадянином світу, космополітизм передбачає готовність до відповідальності за глобальні процеси й проблеми. Це не означає автоматичну заміну національного громадянства світовим, адже наразі не існує політичної форми глобального громадянства. Космополітизм радше пропонує доповнення національної ідентичності ширшим баченням людської спільноти, де всі люди мають рівні права й захищену гідність. Цей підхід не вимагає відмови від культури й традицій, він пропонує відкритість до інших культур, повагу до різноманіття й діалогу. Патріотизм, у цьому контексті, не відкидається, а розглядається як сумісний із визнанням загальнолюдських цінностей. Тож космополітизм не заперечує національні інтереси, а прагне їх гармонізувати з інтересами всього людства.

Про міжнародне визнання ідей космополітизму пише М. Гібернау, застерігаючи, що на практиці спостерігається значний розрив між задекларованою відданістю цим принципам та їхнім реальним втіленням. Що наразі не існує жодної глобальної структури, яку всі держави визнали б легітимною та спроможною забезпечувати дотримання космополітичних норм, притягати до відповідальності за їх порушення [9; 10; 11].

Науковиця підкреслює, що космополітичні концепції мають західне походження, підтримуються переважно саме в країнах Заходу. У той час як у багатьох державах, що розвиваються, ці ідеї викликають недовіру і сприймаються як один із інструментів західного впливу в глобальній боротьбі за

домінування, як абстрактна концепція, віддалена від реальних життєвих проблем, і тому малозрозуміла чи взагалі байдужа [9, с. 155]. Так у СРСР ідеї космополітизму були відкинуті пануючою комуністичною ідеологією, що трактувала його як прояв «буржуазного впливу», несумісний із пролетарським інтернаціоналізмом, водночас пропагуючи ідею об'єднання націй під радянською ідеологією [12; 13].

У XX ст. ідеї космополітизму розвивалися у працях таких мислителів, як Х. Арендт та Ю. Габермас. Арендт порушувала питання прав людини й концепції громадянства, обговорюючи можливість формування глобального порядку, заснованого на солідарності та загальнолюдських принципах. Габермас зосередився на значенні комунікації у формуванні демократичного простору, запропонував ідею «публічної сфери» як основу для діалогу між культурами та розбудови демократичних суспільств.

В умовах глобалізації, коли світ тісно взаємопов'язаний політично, економічно та культурно, космополітичний підхід набуває особливого значення. Він сприяє кращому розумінню глобальних проблем і закликає держави та міжнародні організації до спільних дій, актуалізуючи питання глобального врядування, транснаціональної демократії та наднаціональних політичних інститутів. У цьому контексті космополітизм розглядається як модель політичної взаємодії, що виходить за межі національної держави та орієнтується на універсальні норми й механізми колективної безпеки. М. Нуссбаум і Ч. Тейлор [14; 15], розвивають ці ідеї, підкреслюючи важливість культурної різноманітності, етичного діалогу та пошуку спільної ідентичності у багатокультурному світі, що водночас відображається у політичних практиках міжкультурної комунікації, політики мультикультуралізму та формування інклюзивних публічних просторів.

Таким чином, космополітизм має не лише глибоке історичне підґрунтя, а й виразну сучасну динаміку розвитку. Від філософів Античності до сучасних інтелектуалів це вчення постійно еволюціонує, зберігаючи свою актуальність у контексті пошуку механізмів міжнародної співпраці, мирного співіснування та глобальної відповідальності [5], а також формування нових підходів до глобального врядування та міжкультурного діалогу в умовах взаємозалежного світу.

Важливо додати, що національна свідомість може не суперечити космополітичним принципам, якщо держава орієнтована на відкритість, співпрацю та зважену зовнішню політику. Головне — не протиставляти одне іншому, а прагнути до взаємного доповнення та гармонії між локальним і глобальним вимірами.

Наприклад, Німеччина після Другої світової війни переосмислила свою національну ідентичність. Сьогодні вона є одночасно патріотичною державою з глибоким шануванням культурної спадщини та активним

учасником глобальних ініціатив у сфері прав людини, екології, європейської інтеграції. У Канаді мультикультуралізм став елементом національної політики, підтримуються ідеї рівності, відкритості та міжкультурного діалогу, при цьому зберігається й розвивається власна культурна самобутність. Поєднують високу національну згуртованість із активною участю в міжнародних миротворчих місіях, гуманітарних проєктах, екологічних ініціативах Скандинавські держави (Швеція, Норвегія).

У сучасному глобалізованому світі, де поступово зменшуються політичні, економічні та бюрократичні бар'єри для переміщення людей, товарів, капіталів, ідей, зростаюча мобільність населення має наслідком посилення міждержавної та міжкультурної взаємодії. У політологічному вимірі це проявляється у розширенні транснаціональних зв'язків, зростанні ролі міжнародних інституцій, ускладненні традиційних уявлень про державний суверенітет. Відбувається активна інтеракція різних політичних культур та ціннісних систем, що сприяє формуванню толерантності до відмінностей, розширенню політичного світогляду громадян.

У цих умовах дедалі більшого розвитку набуває ідея світового громадянства як концепція, що виходить за межі національної держави та акцентує увагу на універсальних політичних і правових нормах. Відтак космополітизм набуває нового змісту, стаючи не лише філософською ідеєю, а й важливим елементом сучасного політичного дискурсу та практики глобального врядування. У демократичному політичному просторі космополітизм постає як можливе підґрунтя для формування більш відкритої та взаємопов'язаної міжнародної системи.

Принципи мультикультуралізму, толерантності та релігійної терпимості не довели своєї ефективності у царині соціально-політичного й культурного облаштування суспільств. Їх впровадження дає позитивний результат переважно в економічно стабільних державах, де населення має високий рівень задоволення матеріальних і культурних потреб. Водночас у таких країнах спостерігається поступова втрата духовно-культурної самобутності, оскільки стираються межі між «своїм» та «чужим». Це, у свою чергу, робить ці суспільства більш вразливими до впливу з боку традиційних та експансіоністськи налаштованих культур [16, с. 143]. До того ж, у новому світовому культурному просторі окремі особистості, групи осіб, організації творять універсальні для всього світу «тренди і бренди», так звану «моду», що прямо чи опосередковано вказує сучасному суспільству не лише, що одягати, слухати, читати, а й у що вірити, до чого прагнути. Таким чином деформується аксіологічна складова суспільної свідомості, руйнуються традиції.

Універсалізація, релятивізація, фрагментизація, модернізація, інформатизація, комп'ютеризація та ін. — сучасні процеси, що «розмивають»

неповторне оригінальне «обличчя» кожного народу. Відтак актуалізується проблема збереження національних ментальностей — унікальних комбінацій низки особливих рис світосприйняття, світорозуміння, світоперетворення кожного народу як певної цілісності, що витворена століттями і впливає на реакції й моделі поведінки його представників на свідомому і на підсвідомому рівні.

Під зростаючим тиском нового глобального контексту традиційний соціальний простір розмивається, втрачає константні характеристики, стає невимірним та непередбачуваним. Джерела визначення самобутньої національної ідентичності усе більш хиткими. Відбувається нівеляція вияву та впливу, а в окремих випадках має місце повне зникнення значної кількості національних культур, витіснення споконвічних цінностей, смислів та сенсів, традицій та звичаїв новими реаліями.

М. Гібернау, порівнюючи національну і космополітичну ідентичності у політичному вимірі, стверджує, що перша ґрунтується на приналежності до політичної спільноти, яка прагне самостійно визначати своє майбутнє незалежно від того, чи йдеться про суверенну національну державу, автономну одиницю, суб'єкт федерації чи окремий регіон, де нація виступає як суб'єкт, що реалізує власний політичний проєкт. Люди, які поділяють одну національну ідентичність, сприймають себе як єдине політичне тіло — демос, що має право формувати спільні рішення та втілювати їх у життя (не кожна нація має власну державу, політична ідентичність може існувати і без формальної незалежності). Космополітична ідентичність, на відміну від національної, ще не стала реальністю в політичному сенсі. Людство ніколи досі не функціонувало як єдиний глобальний демос, не здійснювало колективного політичного самовираження на всесвітньому рівні. Ідея космополітичної ідентичності передбачає можливість створення наднаціональних інституцій (законодавчих, виконавчих, судових), які б відображали інтереси всього людства. Такий процес неминуче буде стикатися з низкою викликів, необхідністю напрацювання ефективних механізмів поєднання універсальних космополітичних принципів з культурною специфікою і ціннісними системами різних націй. Та утвердження космополітичної ідентичності потенційно могло б змінити складну сучасну політичну ситуацію в світі, якби люди почали усвідомлювати себе, насамперед, як частину спільноти, що має спільну долю [9, с. 152], тобто наддержавної, планетарної спільноти. Особливої актуальності ці ідеї набувають у контексті запобігання міждержавним конфліктам і війнам, як, наприклад сучасної війни РФ проти України, де перша безкарно порушує норми Міжнародного гуманітарного права, здійснює численні злочини проти цивільних українців та військових [17, с. 354], прагне привласнити

собі українську культурну спадщину як складову сфабрикованої російської псевдо ідентичності [18, с. 90–91].

Підтримуємо позицію, що космополітичної ідентичності варто розглядати не як альтернативу національному самовизначенню, а як етичну позицію, що втілює прагнення до рівності, поваги та свободи для всіх [19, с. 228]. Такий підхід повинен поступово інтегруватися в національні культури шляхом подолання етноцентризму та розширення культурного світогляду. Бути космополітом має означати критично осмислювати аспекти національних традицій, які суперечать принципам відкритості й поваги до іншого, бути готовим до змін заради більш гармонійного співіснування у глобалізованому світі

Висновки

Посилення глобалізації, міграцій, цифрових технологій та транснаціональних викликів активізують як космополітичні ідеї, так і фундаменталістські відповіді. Це створює певну напругу між процесами інтеграції та сепарації, між мультикультуралізмом та культурною однорідністю.

Фундаменталізм і космополітизм як концептуально протилежні парадигми, відображають глибокі ментально-політичні установки сприйняття політичного життя у глобалізованому світі. Фундаменталізм у політичному вимірі проявляється у формах консерватизму, етнонаціоналізму, релігійного екстремізму, ізоляціонізму як прагненні збереження “чистоти” традицій, релігії, національної ідентичності, повернення до ідеалізованого “золотого минулого” (як реакція на кризу глобалізації, втрату контролю над швидкими трансформаціями, упровадження політики мультикультуралізму). Натомість космополітизм формує ментальність людини-громадянина світу, яка вільно адаптується до різних контекстів, визнає різноманіття як цінність. Як масове явище він став можливим завдяки процесам глобалізації: економічному розвитку, популяризації демократичних та ліберальних ідей, світоглядній еволюції — змінам масштабності рівня мислення: від вузького локального до широкого глобального.

Космополітичний підхід може частково співвідноситися з націоналістичними та державоцентричними концепціями за умови, що вони не набувають конфронтаційного характеру, а орієнтуються на взаємодію, співпрацю, взаємне визнання у міжнародній системі. У такому випадку йдеться про можливість поєднання принципів глобального врядування з принципом державного суверенітету, що передбачає узгодження універсальних норм із національними політичними інтересами й пріоритетами окремих держав.

Космополітизм у політичній науці акцентує увагу на універсальних цінностях, правах людини, глобальній відповідальності, тоді як

фундаменталізм і націоналізм підкреслюють значення політичної ідентичності, державного суверенітету, захисту й плекання культурної самобутності. Їхня взаємодія у сучасному світі формує складну систему балансу між глобальним і національним рівнями політики, що дозволяє державам залишатися інституційно та культурно самодостатніми, водночас інтегруючись у міжнародні процеси, що сприяє формуванню більш стабільної та взаємопов'язаної системи міжнародних відносин.

Список посилань

1. Кирилюк Ф. Фундаменталізм. Політична енциклопедія. Київ: Парламентське видавництво, 2011. С. 756.
2. Гордійчук О. Перспективи і небезпеки глобалізації: соціально-філософський контекст. Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2021. Вип. 39. С. 30–37. DOI: <https://doi.org/10.30970/PPS.2021.39.4>
3. Лісовий В. Фундаменталізм. Філософський енциклопедичний словник. Київ: Абрис, 2002. С. 693–742.
4. Brock G. Cosmopolitanism. Encyclopedia Britannica. URL: <https://www.britannica.com/topic/cosmopolitanism-philosophy> (дата звернення: 06.05.2026).
5. Космополітизм — що це таке, визначення, суть та приклади. Хто такий космополіт. URL: <https://surl.lu/btuxwf>.
6. Cosmopolitanism. Stanford Encyclopedia of Philosophy. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/cosmopolitanism/>.
7. Стріха М., Кульчицький С., Даниленко В. Космополітизм. Енциклопедія сучасної України. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2014. URL: <https://esu.com.ua/article-3862>.
8. Політологічний словник: навч. посіб. / за ред. М. Головатого, О. Антонюка. Київ: МАУП, 2005. 792 с.
9. Guibernau M. National Identity Versus Cosmopolitan Identity. In D. Held, H. L. Moore, K. Young (eds.). Cultural Politics in a Global Age. Oxford, 2007. P. 148–156.
10. Guibernau M. The Identity of Nations. Cambridge: Polity Press, 1999. 312 p.
11. Гібернау М. Національна ідентичність vs космополітична ідентичність. Маніфест нової прекраснотушної утопії? Категорії і цінності космополітизму як умовне «майбутнє» світу. URL: https://www.ji-magazine.lviv.ua/2016/Gibernau_Nacionalna_identychnist.htm.
12. Даниленко В. «Космополітизм», ідеологічна кампанія боротьби з «безрідними космополітами» і чергова сталінська терористична чистка в СРСР. Р. Енциклопедія історії України. Т. 5.

- Київ: Наукова думка, 2008. 568 с. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Kosmopolitizm>.
13. Данилюк Ю. Боротьба з космополітизмом у другій половині 40 — першій половині 50-х рр. XX ст.: шляхи, причини і наслідки. Історія України. Маловідомі імена, події, факти. 2004. Вип. 27. С. 89-102.
 14. Nussbaum M. C. The cosmopolitan tradition: A noble but flawed ideal. Cambridge, MA; London, England: Harvard University Press, 2019. <https://doi.org/10.4159/9780674242975>
 15. Taylor C. A secular age. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2007. <https://doi.org/10.4159/9780674044289>
 16. Вусатюк А. Соціальна пам'ять у період глобалізації. Вісник НА. У. Серія: Філософія. Культурологія. 2015. № 2 (22). С. 140–144.
 17. Hordiichuk O., Halapsis A., Kozlovets M. How the information warfare turns into full-scale military aggression: the experience of Ukraine. *Przegląd Strategiczny*. 2023. № 16. P. 345–362. DOI: <https://doi.org/10.14746/ps.2023.1.25>
 18. Mishalova O., Hordiichuk O., Sokolovskyi O. Russia's War in Ukraine as a "War for Identity" and Appropriation of Cultural Tradition. *Ethics in Progress*. 2024. № 15 (1). P. 73–94. DOI: <https://doi.org/10.14746/eip.2024.1.4>
 19. Саракун Л. Космополітизм як світоглядний *modus vivendi* планетарного соціуму. Київ: Видавець ПП Лисенко М., 2021. 291 с.

References:

1. Kyryliuk, F. (2011). Fundamentalism. In *Political Encyclopedia Kyiv: Parliamentary Publishing House* (p. 756).
2. Hordiichuk, O. (2021). Prospects and risks of globalization: Socio-philosophical context. *Bulletin of Lviv University. Series: Philosophical and Political Studies*, (39), 30–37. <https://doi.org/10.30970/PPS.2021.39.4>
3. Lisovyi, V. (2002). Fundamentalism. In *Philosophical Encyclopedic Dictionary*. Kyiv: Abrys, 693–742.
4. Brock, G. (n.d.). Cosmopolitanism. *Encyclopedia Britannica*. Retrieved May 6, 2026, from <https://www.britannica.com/topic/cosmopolitanism-philosophy>
5. Cosmopolitanism: Definition, essence and examples. Who is a cosmopolitan. (n.d.). Retrieved May 6, 2026, from <https://surl.lu/btuxwf>
6. Cosmopolitanism. (n.d.). *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Retrieved, May 6, 2026, from <https://plato.stanford.edu/entries/cosmopolitanism/>

-
7. Strikha, M., Kulchytskyi, S. & Danylenko, V. (2014). Cosmopolitanism. Encyclopedia of Modern Ukraine. Kyiv: Institute of Encyclopedic Research of the NAS of Ukraine. Retrieved, May 6, 2026, from <https://esu.com.ua/article-3862>
 8. Holovaty, M., & Antoniuk, O. (Eds.). (2005). Political science dictionary. Kyiv: MAUP.
 9. Guibernau, M. (2007). National identity versus cosmopolitan identity. In D. Held, H. L. Moore, & K. Young (Eds.), *Cultural politics in a global age*. Oxford, 148–156.
 10. Guibernau, M. (1999). *The identity of nations*. Cambridge: Polity Press.
 11. Guibernau, M. (2016). National identity vs. Cosmopolitan identity. Manifesto of a new utopia? Categories and values of cosmopolitanism as a conditional “future” of the world. Retrieved, May 6, 2026, from https://www.ji-magazine.lviv.ua/2016/Gibernau_Nacionalna_identychnist.htm
 12. Danylenko, V. (2008). “Cosmopolitanism”, the ideological campaign against “rootless cosmopolitans” and another Stalinist purge in the USSR. In *Encyclopedia of the History of Ukraine* (Vol. 5). Kyiv: Naukova Dumka. Retrieved May 6, 2026, from <http://www.history.org.ua/?termin=Kosmopolitizm>
 13. Danyliuk, Y. (2004). The struggle against cosmopolitanism in the second half of the 1940s — early 1950s: Paths, causes and consequences. *History of Ukraine. Little-known names, events, facts*, 27, 89–102.
 14. Nussbaum M. C. *The cosmopolitan tradition: A noble but flawed ideal*. Cambridge, MA; London, England: Harvard University Press, 2019. <https://doi.org/10.4159/9780674242975>
 15. Taylor C. *A secular age*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2007. <https://doi.org/10.4159/9780674044289>
 16. Vusatiuk, A. (2015). Social memory in the period of globalization. *Bulletin of the National Aviation University. Series: Philosophy. Cultural Studies*, 2 (22), 140–144.
 17. Hordiichuk, O., Halapsis, A., & Kozlovets, M. (2023). How the information warfare turns into full-scale military aggression: The experience of Ukraine. *Przegląd Strategiczny*, 16, 345–362. <https://doi.org/10.14746/ps.2023.1.25>
 18. Mishalova, O., Hordiichuk, O., & Sokolovskyi, O. (2024). Russia’s was in Ukraine as a “war for identity” and appropriation of cultural tradition. *Ethics in Progress*, 15(1), 73–94. <https://doi.org/10.14746/eip.2024.1.4>
 19. Sarakun, L. (2021). *Cosmopolitanism as a worldview modus vivendi of planetary society*. Kyiv: Publisher PP Lysenko M.

Olha Hordiichuk

Doctor of Political Sciences,

*Associate Professor of the Department of Journalism and Philosophical Studies
Zhytomyr Polytechnic State University (Zhytomyr, Ukraine)*

<https://orcid.org/0000-0003-4606-9188>

email: hordiichuk@ztu.edu.ua

Viktoriia Omelchenko

*PhD in Philosophy, Associate Professor of the Department
of Ukrainian Philosophy and Culture*

Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

<https://orcid.org/0009-0008-4609-0730>

email: v.omelchenko@knu.ua

**FUNDAMENTALISM AND COSMOPOLITANISM
IN CONTEMPORARY POLITICS AND GLOBAL
TRANSFORMATIONS**

Abstract

The article examines fundamentalism and cosmopolitanism as conceptually opposing paradigms that reflect different attitudes toward the perception of the world, social order, and the place of the individual within a globalized space, while also clarifying their distinct approaches to responding to the challenges of globalization.

Fundamentalism in the political context has been found to take the form of conservatism, religious or ethno-national radicalism, and isolationism, and is characterized by an aspiration to preserve or restore the “purity” of national culture, traditions, faith, and identity. The appeal to an idealized image of a “golden past” has been revealed as a reaction to the loss of control, cultural uncertainty, and the destruction of traditional reference points under conditions of global transformations.

Cosmopolitanism offers a model of an open and flexible worldview of an individual capable of functioning within a multicultural environment and

perceiving diversity as a social value, which has been substantiated in the study. It has been demonstrated that the cosmopolitan individual combines local identity with a global vision, acting on the basis of universal human rights and global responsibility. The spread of cosmopolitan ideas has been generalized as a consequence of the establishment of liberal-democratic values, economic, political, and cultural integration, the development of digital technologies, and increasing population mobility.

The study outlines that the combination of national identity with global solidarity is possible provided that global ethical imperatives and political decisions are aligned with national priorities and traditional cultural particularities. The cosmopolitan paradigm is grounded in universal human rights, the idea of global responsibility, and collective security, whereas fundamentalist and nationalist approaches are fundamentally based on the protection of national sovereignty, identity, and cultural heritage. It has been projected that achieving a balance between cosmopolitan and fundamentalist approaches will contribute to the formation of societies that are open to the world while simultaneously remaining internally cohesive through traditional values.

Keywords: cosmopolitanism; fundamentalism; globalization; ideology; political processes; political consciousness; mentality.

Надійшла до редакції/ Received: 16.02.2026

Прорецензовано/ Revised: 25.02.2026

Прийнято до друку/ Accepted: 24.04.2026